

УДК [316.334.55+329.055.4(477)]:93(477–25)“1905/1906”

Кудінов Д. В.

кандидат історичних наук, докторант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dmytro.kudinov@gmail.com

ПІДГОТОВКА ПРОВЕДЕННЯ З'ЇЗДУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО СОЮЗУ В КИЄВІ У 1906 РОЦІ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Нереалізований проект Українського селянського союзу (УСС) тривалий час був фактично забутою сторінкою вітчизняної історіографії. Проте, відомості про нього зберігали не лише архівні документи та рядки газет, але й спогади діячів національного руху, окремі публікації істориків у 1920–ті роки. Поновлення інтересу до діяльності національних політичних організацій початку минулого століття в історичній науці України доби незалежності зробило актуальною і тему формування УСС. Відповідно, комплекс літератури з історії створення Союзу пропонується автором даної статті згрупувати в два блоки – історико-мемуарна література з фрагментарним відтворенням справи УСС і спеціалізовані дослідження.

Розкриваючи зміст теми, автор детально зупинився на відомостях спогадів Д. Дорошенка, Є. Чикаленка і С. Єфремова, а також на оригінальних працях істориків-сучасників О. Федькова та В. Магася.

Ключові слова: історіографія, мемуари, Перша російська революція, Український селянський союз, Український селянський з'їзд, селяни, інтелігенція.

Цікавим сюжетом в історії Першої російської революції (ПРР) й історії України окремо є спроба проведення у Києві в січні 1906 р. Українського селянського з'їзду (УСЗ) депутатів від осередків Всеросійського селянського союзу (ВСС), що діяли на території Наддніпрянщини та інших українських регіонів Російської імперії. Організатори з'їзду ставили перед собою завдання створити Український селянський союз (УСС) на правах автономної структури ВСС. Хоча зробити це з різних причин так і не вдалося, процес формування окремої селянської організації знайшов відгомін в публіцистиці, спогадах та історичних розвідках, що сформували комплекс історико-літературних джерел, які потребують історіографічного аналізу.

Не дивлячись на чисельність документальних свідчень та увагу вітчизняної преси до скликання київського з'їзду Селянського союзу, історіографічних розвідок даної проблеми, як таких, досі не було. Сучасники з числа партійних публіцистів та аналітиків в своїй більшості упустили з виду епізод підготовки селянського з'їзду в Києві. Серед українських політичних діячів початку ХХ ст. про спробу його проведення писали С. Єфремов, Д. Дорошенко, Є. Чикаленко. Але при цьому лише в споминах Єфремова картина заходів української інтелігенції до створення УСС, так само і труднощі, які виникали на цьому шляху у Київського бюро сприяння Союзу, представлена більш-менш розгорнуто [5, с. 591–593, 615–619]. З інших спогадів почерпаємо лише фрагментарні свідчення, які носять не стільки інформативний характер, скільки свідчать про особисте ставлення авторів до ініціативи українського проекту селянської організації.

У радянській історичній літературі знаходимо лише фрагментарні свідчення про Київський селянський з'їзд та окремі відгуки селянства на пропозиції взяти в ньому участь, які, на жаль, не висловлюють ціннісного ставлення авторів до УСС [3; 6; 13; 22].

Проблематика УСЗ вперше і поки що єдиною широко була представлена в роботах істориків-сучасників селянознавців О. Федькова та В. Магася. Стаття, написана в тандемі цими авторами п'ять років тому, є останнім спеціалізованим науковим дослідженням, при-

свяченим участі українських партій у справі оформлення української селянської організації. Усвідомлюючи піонерство своєї справи, історики не вдавалися в історіографічний дискурс. Єдине, Магась у дисертації підкреслив важливість спогадів українських політичних діячів початку ХХ ст. для дослідження справи створення УСС, до якої вони мали відношення (особливо С. Єфремов) і дав короткий аналіз інформативності та правдивості мемуарів [9, с. 40]. Бачення цими ж мемуаристами спроб утворення УСС частково висвітлено в попередній роботі автора цієї статті [8, с. 20–21].

Відсутність окремої історіографічної роботи, присвяченої проблемі створення Українського селянського союзу, спонукає до її написання, що і зумовлює мету даного дослідження – проаналізувати результати вивчення українського проекту національної спілки селян в 1905–1906 рр. в історико-революційній (у тому числі мемуарній) літературі, а також в актуальних працях радянських і сучасних учених.

Перш ніж безпосередньо звернутися до розв'язання поставленої мети, варто навести короткий синопсис подій кінця 1905 – початку 1906 років, які передували київському з'їздові, відносилися до моменту його зриву та послідували потім вслід за цим епізодом. Початок Українського селянського союзу поклати ініціатива представників Лівобережжя на Делегатському (Другому) з'їзді ВСС (6–10 листопада 1905 р.). Тоді було ухвалене рішення, запропоноване сумським делегатом, про формування не лише повітових та губернських комітетів Союзу, але й обласних його структур [12, с. 92]. Цю ідею підтримала чернігівська делегація, порушивши питання про самоуправління обласної організації (“ця обласна, господарська автономія стане прототипом майбутньої місцевої автономії”) і запропонувала ще до скликання II з'їзду Селянського союзу 15 січня 1906 р. провести обласні з'їзди. Зрештою, по завершенню листопадового форуму відбулася нарада 17 українських делегатів, котрі постановили скликати УСЗ. За задумом її учасників на з'їзд у Київ могли прибути селяни незалежно від статі та віросповідання з усіх етнічних українських земель. Передбачалося, що кожна волость могла прислати на з'їзд до Києва одного делегата, а повітові, губернські комітети ВСС і партії, які боролися в Україні за інтереси селянства та робітників, по два виборних [6, с. 126; 9, с. 134; 10, с. 41; 12, с. 94, 104].

Хоча дискусія з приводу скликання обласних з'їздів так і не виникла, як ми бачимо зі стенограми засідань з'їзду, заперечень щодо даної пропозиції теж не послідувало. Зрештою вона із захопленням була зустрінута українськими політичними діячами, які сформували бюро Українського селянського з'їзду, призначеного спочатку на другу половину грудня 1905 р., а потім перенесеного за Новий рік. Проте через “поліцейські умови”, як зазначив анонімний дописувач журналу “Вільна Україна”, – арешти в Києві та в регіонах – з'їзд так і не відбувся [1, с. 47]. Тим не менш, ініціатива створення національної селянської організації знайшла своє продовження. У 1906 р. було оголошено про створення Української селянської партії (УСП). Амбітні завдання авторів декларації організувати під своєю орудою українське селянство і піднести партію до ролі “єдиною дійсною виразницею

стремління, бажань та поривань усього українського народу... будити національну і класову свідомість українського селянства та організувати його для боротьби за волю і щастя робочих мас з їх політичними та соціальними панями”, щоправда, так і залишилася на папері у вигляді декларації “Наші завдання”, що побачила світ в першому числі часопису “Запоріжжє” [15, с. 75]. У третій період ПРР опозиційно налаштовані українські селяни охоче приставали до УСД Спілки, ПСР і сільських організацій РСДРП.

В історичних працях перебіг цих подій, роль української інтелігенції в організації селянського з’їзду висвітлюється по-різному. Кількісно – від кількох рядків про селянську справу, як у П. Христюка і Н. Мірза-Авакянц, до розгорнутого аналізу (О. Федьков, В. Магась). Якісно – від розуміння епізодичної ролі організації УСЗ в селянському русі до втраченого реального шансу повернути українське селянство на рейки національної боротьби.

Характерне, що самі лідери Селянського союзу в публіцистиці та спогадах фактично не приділяли Київському з’їздові достатньої уваги. С. Мазуренко в одній зі своїх статей згадував про “український комітет”, утворений по завершенню листопадового з’їзду, що мав на меті проведення в Києві конгресу від усіх волостей “Малоросії”. Останній відкладався через страйк залізничників і, нарешті, таки був скликаний у Києві 4 січня 1906 р. (С. Мазуренко вказав помилкову дату; вірне число – 5 січня), але миттєво був розпущений, а його делегати заарештовані владою [11, с. 70–71]. Його брат В. Мазуренко приділив УСС невеликий абзац, вказавши, що заснували Союз селяни–делегати листопадового з’їзду Селянського союзу та представники українських партій (УДП, УСД Спілка), які разом відрядили В. Мазуренко на Київський з’їзд [10, с. 41]. В. Магась уточнює дані Мазуренка: на нараді були присутні також представники УСДРП; серед “спілчан” на ній знаходився М. Меленевський [9, с. 134].

Зі спогадів братів Мазуренків не зовсім ясна позиція керівних органів ВСС щодо організаційного усамітнення українського селянства. Хоча, на переконання радянського дослідника діяльності ВСС в Україні М. Свідзінського, УСЗ не міг відбутися без відома керівних органів Союзу. Водночас в його програмі, прийнятій на листопадовому з’їзді, не знайшлося місця для пропозиції провести обласні конгреси попри наповнення харківської, полтавської та чернігівської делегацій; ВСС лише обмежився рекомендаціями формування на регіональному рівні повітових та губернських комітетів, що, звичайно, не могло задовольнити представників національно свідомого селянства та інтелігенції [11, с. 68].

Створення селянської організації на національному ґрунті висвітлено у спогадах діячів українського національного руху. При цьому одностайності в її оцінці в мемуаристів не існує, що ми можемо пов’язати з негативним результатом намагань утворити дану організацію, а також різницею сподівань від неї. Наприкінці 1905 р., повідомляв Д. Дорошенко в своїх “Споминах”, був створений ініціативний комітет (“український комітет”) УСС, в складі якого мемуарист назвав В. Козловського, С. Тимошенка, К. Хохлича, П. Оправхату; комітет містився в будинку Тимошенка

за адресою Фундуклівська, 50). Про діяльність “комітету” Дорошенко писав доволі зневажливо: “двом–трьом людям спало на думку заложити таку спілку й скликати у Києві селянський з’їзд. Зібрали десяток людей, проголосили себе комітетом і видрукували в десятках тисячі примірників плакат із закликом селян на з’їзд” [4, с. 78–79].

На нашу думку, Дорошенко дарма глузував з ініціативи створення селянської організації. Про потребу започаткування крайової української спілки говорилося на Делегатському (II–му) з’їздові ВСС у Москві представниками від Наддніпрянщини. Коли ця ініціатива знайшла підтримку з боку українських політичних діячів, вона, зрештою, отримала відгук і серед різних груп та комітетів Селянського союзу, що діяли в Україні. До того ж спогади Дорошенка не відзначаються фактичною чистотою. По–перше, за ним виходило, що пріоритет у формуванні УСС належав членам РУП–УСДРП, тоді як лібералів С. Єфремова та М. Левицького Дмитро Іванович вказати “забув”. По–друге, як вірно зауважує В. Магась, Дорошенко особисто брав участь лише в технічній стороні справи (розсилці закликів) і перебував у Києві тільки впродовж грудня 1905 р., а тому не володів інформацією ані про передісторію УСС та запланованого з’їзду, ані про підготовчу роботу, що і відбилося на неповноті і недостатній точності поданої ним інформації [9, с. 40].

Те, до чого так несерйозно поставився Дорошенко, знаходить зовсім інше висвітлення в нотатках Єфремова. Останній стверджував, що разом із Левицьким проводив лінію на перетворення Київського бюро сприяння ВСС на Українську селянську спілку, чому допомагало самоусунення представників загальноросійських партій від справи розбудови крайової структури Союзу. Сергій Олександрович, перебуваючи у “Київській філії” ВСС, вів переписку та живі розмови з провінційними інтелігентами та селянами на тему УСС, наділяв їх агітаційною літературою. За спогадами автора, все це була “сила людей”. Серед “спеціалістів–агітаторів”, які навідувалися до нього, йому запам’ятався “Медведев з Чернігівщини”. Мова йде про Федора Медведєва, селянина с. Кропивного Новозибківського повіту, який ще влітку 1905 р. розгорнув активну пропагандистську діяльність серед сільських жителів свого регіону, закликаючи останніх підписувати вироки на ім’я царя з вимогами скликання народного демократично обраного представництва, наділення селян землею, однаковими із іншими станами правами, впровадження демократичних свобод та безоплатного навчання. Загалом, Медведев та подібні йому люди описувалися Сергієм Олександровичем як “публіка... досить свіжа, без теоретичних роздумів великих та рефлексів, зате звична до народу, знайома з методами праці серед нього” і, що головне, “практично вона стояла на українському ґрунті, згоджуючись, що на селі правдити політичну роботу інакше не можна”, що переконувало Єфремова в доцільності української селянської справи [5, с. 615–616; 17, с. 279].

У спогадах Єфремова одна деталь викликає здивування – він чомусь не згадав про ініціативи селянських депутатів II з’їзду ВСС щодо створення УСС. Тож справа її організації у споминах фактично виглядає як *opus-vitae* самого автора та його найближчих товаришів. Дивне й інше – соратник Єфремова по Київському бюро

сприяння ВСС Чикаленко загалом не пригадував про яку–небудь роль Єфремова в організації УСС, назвавши Полтавську громаду УДП, котра надрукувала Статут Союзу в “Полтавщині”, організуючим центром Спілки. Розбіжності даних у мемуарній літературі відносно того хто володів ініціативою створення УСС і хто послідовно проводив лінію на її інституцію можемо пояснити бажанням самих авторів підкреслити власну роль та роль своїх партій у цьому процесі. Звідси – уникнення згадувань про колишніх політичних колег та конкурентів.

Обмаль інформації у мемуарах зустрічається відносно проведення роботи зі створення УСС у провінції. Фактично єдиним реальним осередком організації, виходило, був волосний комітет у Ковалівці Пирятинського повіту. Його керівник, активний член УДП селянин П. Оправхата був одним із натхненників нового товариства: роз’їжджав по селах, агітуючи селян приєднуватися до УСС [23, с. 289, 385]. Сам Оправхата йменував організацію, яку він створив, Загальноукраїнським селянським союзом і від імені його Ковалівського волосного комітету закликав селян з’єднуватися у спілки та відправляти делегатів до “Українського обласного з’їзду Союзу в Києві”. Описуючи діяльність Оправхати на спілчанській ниві, Чикаленко, скромно упустив факт своєї спроби захисту Оправхати, коли той був заарештований поліцією. Затримання останнього відбулося попри те, що саме завдяки його зусиллям “не чинити безладдя” волею уникнула погромів та нападів на представників влади та поміщиків [2, с. 51–52].

На нашу думку в споминах українських діячів невірно розставлений акцент щодо починання УСС. Ініціативою формування селянської організації вони наділяють партійні групи, а зовсім не українських делегатів Московського з’їзду ВСС, що, переконані, не відповідало дійсності. Проте, погодимося з тим, що без партійного втручання справа УСС могла не зрушитися з місця. Той факт, що саме у Полтавській губернії ідея створення окремої української землеробської організації знайшла найбільший відгук серед селянства, був, впевнені, наслідком успішної пропаганди українських партій в регіоні.

Тема формування УСС та організаційних заходів до проведення його з’їзду фактично оминалася радянською історичною наукою. У спогадах діячів загальноросійських партій вона не піднімалася зовсім. Лише С. Сава–Степняк згадував про невдалу агітацію у Конотопському повіті “якогось Українського селянського союзу” [14, с. 42]. Деякі дослідники селянського руху скупо згадували про підготовку проведення з’їзду та невдачу реалізації цього наміру [3, с. 19, 25; 6, с. 126; 13, с. 42; 22, с. 101]. Зокрема, І. Дроздов писав про те, що в окремих селах Чернігівщини у грудні 1905 р. обирали уповноважених на Київський з’їзд. У Глухівському повіті, повідомляв він, “група глухівських селян–українців” прямо закликала місцевих землеробів приєднатися до УСС, котрий ще не був сформований [3, с. 25]. О. Кірюхіна вказувала на існування Київського обласного бюро або “українського комітету” ВСС. Далі цього повідомлення авторкане йшла. В одній зі своїх робіт вона зізнавалася, що “про діяльність обласних і губернських організацій Союзу нам відомо

небагато”, що, вочевидь, було пов’язане з обмеженням використаних нею архівних джерел [7, с. 94].

Більш детально на процесі підготовки з’їзду в Києві зупинився М. Свідзінський. Необхідність його проведення зумовлювалася вченим потребою зав’язати між собою практично самостійні одне від одного українські осередки ВСС, координації їхніх дій та виробленням спільної програми, яка б задовольняла інтереси селян Наддніпрянщини. Питання відрядження делегатів до Києва обговорювалися на ряді волосних, повітових та губернських форумів кінця 1905 р. Зокрема, пирятинський повітовий з’їзд постановив “кінцеве разом обговорити свої нужди на загальноукраїнському обласному з’їзді... в Києві” [16, с. 155]. На основі матеріалів преси, що висвітлювала підготовку УСЗ, він ранжував за значенням питання, що мали бути обговорені на ньому: 1) організаційні; 2) аграрні; 3) автономія України. При цьому необхідність надання самостійності українському народові в його етнічних межах найбільше дебатувалася на Полтавщині. Автор, щоправда, демонстрував це як виключно прояв селянської ініціативи і зовсім не згадував про роль національної інтелігенції та українських партій. Також він помилково розглядав Другий з’їзд ВСС і запланований Київський з’їзд як самостійні один від одного заходи. Зовсім нічого ним не говориться і про даний українськими селянами у Москві імпульс до формування УСС.

Сучасне бачення підготовки УСЗ та справи створення УСС представлене в роботах О. Федькова та В. Магася, при підготовці яких автори використали значну кількість архівних документів, матеріалів преси, наукових публікацій тощо. Про УСС вони пишуть скоріше не як про проект, а як про реальну діючу організацію, започатковану 11 листопада 1905 р. на нараді українських делегатів II з’їзду Селянського союзу і очолювану С. Єфремовим, тодішнім членом Київської філії ВСС і УРП (УДРП). Історики довели, що в підготовці УСЗ брали участь члени УСДРП та УДРП (на момент скликання з’їзду). Сформований ними Київський комітет організації УСЗ займався: 1) розсилкою заликів до селянства щодо скликання з’їзду, які відправлялися по всіх волосних правліннях; 2) розробкою платформи з’їзду, що включала вимогу автономії України; 3) перекладом українською “Протоколів селянського з’їзду”; 4) написанням звернення до національної інтелігенції з відозвою встановлювати контакт з комітетом, поширювати серед селян інформацію про захід, сприяти проведенню зборів, де б обговорювалися нагальні проблеми землеробів і обиралися делегати на з’їзд [21, с. 350–352]. У зв’язку із цим О. Федьков та В. Магась детально розглянули зміст “Заклику до селян” комітету УСЗ, написаного С. Єфремовим, а також відозви оргкомітету до національної інтелігенції.

Платформа майбутнього з’їзду співпадала із задумами членів Київського комітету повернути стихійний селянський рух в організоване річище і надати йому відчутної національної спрямованості. Вона передбачала добиватися: автономії України, очолюваної демократично обраним законодавчим органом; рівності прав; прогресивного оподаткування; широкого використання української мови у школах, судах та інших установах; передачі землі у загальнонародну власність та її

розподіл за трудовим принципом [9, с. 137; 18, с. 102; 19, с. 142; 20, с. 97; 21, с. 350]. В цілому програму з'їзду можна визнати лівоцентристською, компромісним варіантом між українськими еседеками та демократами, які керували діяльністю комітету УСЗ.

Відозва оргкомітету УСЗ, на відміну від “Заклику”, була позбавлена певного політичного кольору і мала виключно практичний характер – забезпечити громадськими силами проведення з'їзду. Вона закликала українську інтелігенцію пояснювати селянам значення об'єднання в Селянську спілку; організовувати в селах збори для з'ясування нагальних потреб землеробів та обрання делегатів на з'їзд у м. Київ; оберігати селян від переслідувань та репресій з боку місцевої адміністрації; забезпечувати селян необхідною літературою та інформацією з приводу з'їзду; збирати на місцях кошти для допомоги в організації селянського з'їзду; тримати Київський комітет у курсі справ на місцях [9, с. 137; 21, с. 352].

Вагому роль у підготовці УСЗ, вказували історики, відіграла українська преса “у якості організаційних центрів з'їзду”: проблема організації українського селянства висвітлювалася на шпальтах “Хлібороба” (Лубни), “Народної справи” (Одеса); інформація про запланований селянський з'їзд у Києві також була вміщена в газетах “Полтавщина”, “Киевские отклики” і “Киевское слово” [9, с. 136–137; 20, с. 97; 21, с. 351]. Підтвердженням того, що селяни довідувалися про з'їзд, ставали факти винайдення примірників “Хлібороба” у різних куточках України, відозв до волосних правлінь на Київщині, агітації селян за участь у Київському з'їзді з боку українських лібералів та лівих, а також відповідні рішення сходів, занесені до приговорів [9, с. 140–145; 18, с. 102–104; 19, с. 143–145; 20, с. 98]. Огляд підготовки до Всеукраїнського з'їзду в провінції, проведений дослідниками, дозволяє встановити, що на заклик зібратися в Києві відгукнулися селяни практично від усіх українських земель, але найбільший інтерес до нього проявили селяни Полтавщини, де існували сильні осередки українських партій.

Опрацьовані архівні дані дозволили співавторам змалювати картину доволі широкої агітації за участь в роботі УСЗ в сільській провінції, яку проводили як представники “третього елемента”, активісти українських партій, так і окремі селяни – члени ВСС. Також було запропоноване районування рівня впливовості ідеї УСС. На перше місце О. Федьков і В. Магась поставили Полтавщину з її потужними осередками українських партій. Особливо прикметною є описана ними діяльність Ковалівського комітету УСС, котрий оформився заочно до установчого з'їзду організації. У Ковалівці селяни на сході 20 листопада 1905 р. прийняли постанову, яка в цілому співпадала з пунктами “Заклику”, і відправили Центральному бюро ВСС приговор про приєднання до Союзу та створення у Ковалівській волості комітету Української селянської спілки, який очолив згадуваний вище Петро Оправхата. Про успішність діяльності Ковалівського комітету свідчив той факт, що до нього швидко пристали села чотирьох волостей Пирятинського та Золотоноського повітів Полтавської губернії. Селяни обрали чотирьох делегатів на з'їзд у Києві, і навіть зібрали невелику суму для допомоги в його організації, яку відправили до

редакції газети “Хлібороб” [9, с. 140–141; 21, с. 354]. Другим за значенням регіоном, в якому селяни мали намір прийняти участь в УСЗ, дослідники назвали Київську губернію (фіксувалася агітація за УСЗ у Київському, Канівському, Сквирському, Звенигородському, Черкаському і Чигиринському повітах). В решті регіонів агітація за участь в з'їзді, показували дослідники, була розподілена вкрай нерівномірно і охоплювала не надто великі простори [9, с. 142–146; 21, с. 354–357].

Значна увага приділена істориками прикінцевим подіям незавершеного процесу формування УСС, пов'язаним зі зривом його з'їзду у Києві, арештом С. Єфремова та інших членів оргкомітету. Причинами, які завадили оформленню УСС, були названі “протириччя... між українськими національними партіями”, “нерівномірний ступінь їх впливу на всій етнічній території підросійської України”, призначення на початок січня 1906 р. альтернативних з'їздів Селянського союзу в регіонах, що відвертали увагу селян від національної справи. І, головне, – “початок періоду реакції після найвищого підйому революції та особиста заборона з'їзду Київським губернатором” [18, с. 104; 19, с. 145; 21, с. 357]. Останнє підтверджувалося словами Д. Дорошенка, котрий відгукнувся про захід ініціаторів з'їзду як про “авантюру”, що лише завдала зайвого клопоту київському губернатору [4, с. 78–79]. Водночас оцінка сприйняття селянством національного питання, дана О. Федьковим та В. Магасем, дозволяє припустити, що названі перешкоди мали здебільшого фізичний характер; головна причина, переконані, полягала в недостатньому на той час рівні усвідомлення українськими селянами потреби боротьби за національний суверенітет, пріоритетність соціально-економічних завдань революції перед національними, що і зумовило відсутність як повторних спроб скликати з'їзд, так і підтримки з боку селянства УСП (О. Федьков і В. Магась продовженням ідеї УСС вважають ініціативу учасників з'їзду Подільського району ВСС 21 серпня 1906 р. добитися прийняття рішення на черговому з'їздові Союзу про створення Всеукраїнської області).

Центрову роль в справі формування української селянської організації, на думку О. Федькова і В. Магася, займав С. Єфремов. При всій наведеній ними аргументації на користь цього, вважаємо деяким перебільшенням піднесення дослідниками його ролі до фактичного керівника Українського селянського союзу [18, с. 102; 21, с. 358]. По-перше, про це не свідчить ані сам Сергій Олександрович, ані інші мемуаристи, а тим більше, документи МВС. По-друге, організація українського селянства так і не оформилася, тож говорити апріорі про її формального лідера неможна.

Загалом, праці О. Федькова та В. Магася дозволяють реконструювати правильну хронологію подій формування УСС: ініціатива створення національної селянської спілки на Московському з'їзді – її підхоплення українськими партійними діячами, що сформували Київський (український) комітет організації УСЗ – перенесення дати з'їзду із 18 грудня на 5–6 січня, що зумовлювалося бажанням уникнути репресій за умов введення в Києві військового стану, а також через страйки залізничників та поштовиків –

відмова від проведення з'їзду під тиском київського губернатора та оголошення про це в пресі – арешти окремих членів Київського комітету та припинення його діяльності – прибуття 5 січня до Києва окремих селян-делегатів, які так і не спромоглися зібратися – оголошення про створення УСР.

Історіографію проблеми Українського селянського союзу можемо поділити на дві частини: 1) історико-мемуарна література з фрагментарним відтворенням справи УСС, яка представлена творами, що містять окремі відомості про діяльність оргкомітету УСЗ та агітацію за його проведення в провінції, але при цьому не володіють достатніми фактичними відомостями та задовільними узагальненнями; 2) спеціалізовані дослідження – сучасне зріле бачення справи формування УСС в контексті діяльності українських політичних партій, яке ґрунтується на міцній фактологічній основі. Перша група об'єднує як історико-революційну літературу з сильним мемуарним началом, так і спогади українських політичних діячів. Найбільш інформативними творами назвемо працю М. Свідзінського і спомини С. Єфремова. Але навіть вони не давали повної та реалістичної картини процесу становлення УСС. Друга група представлена оригінальними творами сучасних українських істориків В. Магась та О. Федькова, які спробували максимально розкрити дебатовану в даній статті тему. Додамо, що ставити крапку в дослідженні Українського селянського союзу ще зарано. В цілому, питання історії формування Українського селянського союзу та Української селянської партії потребує широкого дослідження із залученням ще не опрацьованих істориками джерел. Це дозволить уточнити те, кому саме належала ідея скликання Київського з'їзду та створення УСС – активістам ВСС з числа селян або представникам українського політикуму; більш виразно з'ясувати роль кожної української партії в гуртуванні селян у класову організацію; виявити маловідомі факти залучення місцевих комітетів ВСС (особливо в таких регіонах як Харківщина, Волинь, Катеринославщина) до розбудови УСС як обласної структури Селянського союзу.

Список використаних джерел

1. А. І. Нова партія // Вільна Україна. – 1906. – № 4. – С.47–49.
2. Документи та матеріали до селянських рухів на Полтавщині в революцію 1905–1907 рр. // Записки Полтавського інституту соціального виховання / [авт.–уклад. Ф. Герасименко]. – Полтава: Поліграфтрест. – 1930. – Т.V. – С.33–88.
3. ДроздовИ.Г. Крестьянские союзы на Черниговщине в 1905–1906гг./ И.Г. Дроздов// Исторические записки. – 1940. – № 9. – С.3–30.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) / Д. Дорошенко. – Вінніпег: Видавнича спілка “Тризуб”, 1949. – 167 с.
5. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / С. Єфремов. – К.: Темпора, 2011. – 792 с.
6. КирюхинаЕ.И. Всероссийский крестьянский союз в 1905г./ Е.И. Кирюхина// Исторические записки. – 1955. – № 50. – С.95–141.
7. КирюхинаЕ.И. Местные организации Всероссийского крестьянского союза в 1905 году/ Е.И. Кирюхина// Ученые записки Кировского государственного педагогического института. – 1956. – Вып.10. – С.83–157.
8. Кудінов Д.В. Висвітлення мемуарною літературою діяльності осередків Всеросійського селянського союзу в Україні в роки Першої російської революції / Д.В. Кудінов// Сумський історико-архівний журнал. – 2014. – № 22. – С.13–23.
9. Магась В.О. Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В'ячеслав Олего-

вич Магась. – Кам'янець–Подільський, 2009. – 297 с.

10. Мазуренко В. Наше село в 1905 году / В. Мазуренко// Пути революции. – 1925. – № 2. – С.27–46.
11. МазуренкоС. Всероссийский крестьянский союз/ С. Мазуренко// Красное знамя. – 1906. – № 2. – С.54–74.
12. Материалы к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского крестьянского союза 6–10 ноября 1905 года. Со вступительной статьей В. Громана. – Ростов–на–Дону, 1905. – 118 с.
13. Мірза–АвакянцН. Селянські розрухи на Україні 1905–1907 року / Н. Мірза–Авакянц. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 71 с.
14. Сава–СтепнякС.А. “Пятый” год/ Сава–СтепнякС.А.// 1905 год на Конотопщине. Сборник материалов и воспоминаний. – Конотоп: Конотопская типография Окрмстхоза, 1925. – С.36–45.
15. “Самостійна Україна”: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / [упоряд., авт. передмови і приміток О. Федьків]. – Тернопіль: Редакційно–видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 89 с.
16. СвідзінськийМ. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1928. – № 6. – С.141–168.
17. 1905 год на Украине: хроника и материалы/ Под ред. М. И. Мебеля. – Харьков: Пролетарий, 1926. – Т.1 (январь–сентябрь). – 508с.
18. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України): Монографія / Федьков Олександр Миколайович. – Кам'янець–Подільський: Абетка–НОВА, 2007. – 248 с.
19. Федьков О.М. Політичні партії та селянські громадські організації на Правобережній Україні в 1905–1907 роки: Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Олександр Миколайович Федьков. – К., 1993. – 333 с.
20. ФедьковО.М. “Селяни усієї України єдналися!” (З історії боротьби за скликання Українського селянського з'їзду наприкінці 1905 – на початку 1906 років) / О.М. Федьков // Наукові праці Кам'янець–Подільського державного університету: збірник за підсумками звітно наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 2: В 2-х томах. – Кам'янець–Подільський, 2003. – Т.1. – С.97–99.
21. Федьков О.М. Участь українських політичних партій у підготовці Українського селянського з'їзду та організації Української селянської спілки наприкінці 1905 – на початку 1906 року / О.М. Федьков, В.О. Магась // Проблеми історії України ХІХ–ХХ ст. – 2009. – Вип.ХVІ. – С.348–361.
22. Христюк П. 1905 рік на Україні / П. Христюк. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 238 с.
23. Чикаленко Є. Спогади / Є. Чикаленко. – Нью–Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955. – 504 с.

Reference

1. А. I.Nova partiia// Vilna Ukraina. – 1906. – № 4. – S.47–49.
2. Dokumenty ta materialy do selianskykh rukhiv na Poltavshchyni v revoliutsiiu 1905–1907rr.// Zapsyky Poltavskoho instytutu sotsialnoho vykhovannia/ [avt.–uklad. F.Herasymenko]. – Poltava: Polihraftrest. – 1930. – T.V. – S.33–88.
3. DoroshenkoD. Moi spomyny pro davnie mynule (1901–1914 roky) / D.Doroshenko. – Vinnipeh: Vydavnycha spilka “Tryzub”, 1949. – 167s.
4. DrozdovI.G.Krest'janskje sojuzy na Chernigovshhine v 1905–1906gg./ I.G.Drozdov// Istoricheskie zapiski. – 1940. – № 9. – S.3–30.
5. IefremovS. Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady)/ S.Yefremov. – K.: Tempora, 2011. – 792s.
6. KirjuhinaE.I.Vserossijskij krest'janskij sojuz v 1905g./ E.I.Kirjuhina// Istoricheskie zapiski. – 1955. – № 50. – S.95–141.
7. KirjuhinaE.I. Mestnye organizacii Vserossijskogo krest'janskogo sojuza v 1905 godu/ E.I.Kirjuhina// Uchenye zapiski Kirovskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. – 1956. – Vyp.10. – S.83–157.
8. KudinovD.V. Vysvitlennia memuaroiu literaturoiu diialnosti oseredkiv Vserosiiskoho selianskoho soiuзу v Ukraini v roky Pershoi rosiiskoi revoliutsii/ D.V.Kudinov// Sums'kyi istoryko–arkhivnyi zhurnal. – 2014. – № 22. – S.13–23.
9. MahasV.O. Vserosiiskij selianskyi sojuz v Ukraini u 1905–1907rr.: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01/ V'jacheslav Olehovych Mahas. – Kam'ianets–Podil'skyi, 2009. – 297s.

10. Mazurenko V. Nashe selo v 1905 godu/ V. Mazurenko// Puti revoliucii. – 1925. – № 2. – S. 27–46.

11. Mazurenko S. Vserossiiskij krest'janskij sojuz/ S. Mazurenko// Krasnoe znamja. – 1906. – № 2. – S. 54–74.

12. Materialy k krest'janskomu voprosu. Otchet o zasedaniyah delegatskogo s'ezda Vserossiiskogo krest'janskogo sojuza 6–10 nojabrja 1905 goda. So vstupitel'noj stat'ej V. Gromana. – Rostov-na-Donu, 1905. – 118s.

13. Mirza-Avakjants N. Selianski rozrukhy na Ukraini 1905–1907 roku/ N. Mirza-Avakjants. – Kh.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1925. – 71s.

14. Sava-Stepnjak S. A. "Pjatyj" god/ Sava-Stepnjak S. A.// 1905 god na Konotopshhine. Sbornik materialov i vospominanij. – Konotop: Konotopskaja tipografija Okrmesthoza, 1925. – S. 36–45.

15. "Samostiina Ukraina": Zbirnyk proham ukrainskykh politychnykh partii pochatku XX st./ [uporiad., avt. peredmovy i prymitok O. Fedkiv]. – Ternopil: Redaktsiino-vydavnychy viddil upravlinnia po presi, 1991. – 89s.

16. Svidzinskiy M. Selianski spilky na Ukraini v revoliucii 1905 roku/ M. Svidzinskiy// Litopys revoliucii. – 1928. – № 6. – S. 141–168.

17. 1905 god na Ukraine: hronika i materialy/ Pod red. M. I. Mebelja. – Har'kov: Proletarij, 1926. – T. 1 (janvar'–sentjabr'). – 508s.

18. Fedkov O. M. Politychni partii i selianstvo v 1905–1907 roky (diialnist partiinykh ta nepartiinykh orhanizatsii v selakh Pravoberezhnoi Ukrainy): Monohrafiia / Fedkov Oleksandr Mykolaiovych. – Kam'ianets-Podilskij: Abetka-NOVA, 2007. – 248s.

19. Fedkov O. M. Politychni partii ta selianski hromadski orhanizatsii na Pravoberezhnii Ukraini v 1905–1907 roky: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.02/ Oleksandr Mykolaiovych Fedkov. – K., 1993. – 333s.

20. Fedkov O. M. "Selianski usiiei Ukrainy vednaitesia!" (Z istorii borotby za sklykannia Ukrainskoho selianskoho z'izdu naprykintsi 1905 – na pochatku 1906 rokov)/ O. M. Fedkov// Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho derzhavnogo universytetu: zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovoii konferentsii vykladachiv i aspirantiv. – Vypusk 2: V 2-kh tomakh. – Kam'ianets-Podilskij, 2003. – T. 1. – S. 97–99.

21. Fedkov O. M. Uchast ukrainskykh politychnykh partii u pidhotovtsi Ukrainskoho selianskoho z'izdu ta orhanizatsii Ukrainskoi selianskoi spilky naprykintsi 1905 – na pochatku 1906 roku/ O. M. Fedkov, V. O. Mahas// Problemy istorii Ukrainy XIX – XX st. – 2009. – Vyp. XVI. – S. 348–361.

22. Khrystiuk P. 1905 rik na Ukraini/ P. Khrystiuk. – Kh.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1925. – 238s.

23. Chykalkenko Ie. Spohady/ Ie. Chykalkenko. – Niu-Iork: Ukrain-ska vilna akademiia nauk u SSHA, 1955. – 504s.

Kudinov D. V., Ph.D., doctoral candidate in Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), dmytro.kudinov@gmail.com

Preparation to the Ukrainian Peasant Union Congress Holding in Kiev in 1906: to the Problem Historiography

The unfulfilled project of Ukrainian Peasant Union (UPU) in fact has been forgotten page of national historiography for a long time. Though information on it has been kept not only in archive documents and newspaper lines, but also in memories of national movement activists and separate publication of historians in 1920-th. Renewed interest to the activity of national political organizations of the beginning of the previous century aroused in the historical science of independent Ukraine. Correspondingly, the literature complex on the history of USU formation is suggested by the article author to be divided into two blocks: historical and memorial literature containing fragmentary USU case reconstruction and specialized researches.

Revealing the subject content the author considers the memorial data by D. Doroshenko, Y. Chykalkenko and S. Yefremov as well as original works of contemporary historians O. Fedkov and V. Mahas.

Keywords: historiography, memorials, Russian revolution of 1905, Ukrainian Peasant Union, Ukrainian Peasant Congress, peasantry, intellectuals.

Кудинів Д. В., кандидат історических наук, докторант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dmytro.kudinov@gmail.com

Подготовка проведения съезда Украинского крестьянского союза в Киеве в 1906 году: к историографии проблемы

Нереализованный проект Украинского крестьянского союза (УКС) долгое время был фактически забытой страницей отечественной историографии. Однако, известия о нем сохраняли не только архивные документы и колонки газет, но и воспоминания деятелей национального движения, отдельные публикации историков в 1920-е годы. Возобновление интереса к деятельности национальных политических организаций начала прошлого века в исторической науке Украины периода независимости сделало актуальной и тему формирования УКС. Соответственно, комплекс литературы по истории образования Союза предлагается автором данной статьи сгруппировать в два

блока – историко-мемуарная литература с фрагментарным отображением дела УКС и специализированные исследования.

Развивая содержание темы, автор детально остановился на материалах воспоминаний Д. Дорошенко, Е. Чыкаленко и С. Ефремова, а также на оригинальных трудах историков-современников А. Федькова и В. Магаса.

Ключевые слова: историография, мемуары, Первая русская революция, Украинский крестьянский союз, Украинский крестьянский съезд, крестьяне, интеллигенция.

* * *

УДК 327(1-62):341.67

Заболотна М. В.
аспірантка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), marianna.victory@gmail.com

СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано стан наукової розробки проблеми і особливості міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, обґрунтовано теоретико-методологічну базу використану автором у ході дослідження. Виокремлено та висвітлено основні етапи та елементи процесу становлення і розвитку міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, обґрунтовано перспективи його трансформації у майбутньому. Подано авторське визначення терміну та альтернативне бачення збереження і зміцнення режиму нерозповсюдження.

Ключові слова: міжнародний режим, нерозповсюдження ядерної зброї, міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї (МРНЯЗ), Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Міжнародне агентство із атомної енергії (МАГАТЕ), експортний контроль (ЕК), офіційні ядерні держави (ОЯД), ядерний вибуховий пристрій (ЯВП), зони вільні від ядерної зброї (ЗВЯЗ), Міжнародна система експортного контролю (МСЕК), Режим контролю ракетних технологій (РКРТ), Група ядерних постачальників (ГЯП), зброя масового знищення (ЗМЗ).

Сучасна система міжнародних відносин багато в чому базується на режимі нерозповсюдження ядерної зброї та політиці щодо його підтримки, яка, в свою чергу, не раз зіштовхувалася зі складнощами та серйозними кризовими ситуаціями, що і досі себе не вичерпали.

Проблема нерозповсюдження ядерної зброї, внаслідок її важливості для підтримки стабільності і безпеки у світі протягом останніх десятиліть постійно знаходиться в центрі уваги науковців різних країн світу. Серед вітчизняних авторів значний вклад у дослідження даної теми зробив авторитетний український вчений С. Галака [2, с. 75–78; 3, с. 57–59; 4], який у своїх роботах зупиняється на вивченні різних аспектів проблеми нерозповсюдження ядерної зброї. П. Сіновець, розглядає режим нерозповсюдження ядерної зброї у контексті сучасної зовнішньої політики США [13].

Більш глибоко це питання вивчено, на нашу думку, американськими вченими. Серед досліджень присвячених даній темі слід виділити роботи вчених Гарвардського університету, виконані переважно на базі Центру науки та міжнародних відносин (Center for Science and International Affairs). Центр видає один із найвідоміших журналів у галузі міжнародних відносин – “Міжнародна безпека” (“International Security”). Так, С. Міллер – головний редактор цього видання, присвятив низку своїх публікацій загрози ядерного розповсюдження та методам протидії йому. Тут слід наголосити, що більшість представників гарвардської школи стоять на позиціях зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї та протидії розповсюдженню усіма засобами, включаючи і силові. Дослідженню міжнародного режиму нерозпов-